

EGY SIKERSZTORI: ROMSICS ÉS BETHLEN

Ahhoz, hogy valakiből történész legyen, tehetség és szakmai felkészültség kell; ahhoz, hogy művek szülessenek, szorgalom, kitartás, kemény munka szükségeltetik; ám ahhoz, hogy valakiből sikeres történész is legyen, a szerencsén túl jó érzékel történeti témaválasztás, az adott kor (mondjuk úgy, hogy köztörténeti szituáció) elvárásainak felismerése is szükséges.

Romsics Ignác merészen ivelő karrierje a bizonyosság arra, hogy az ő esetében mindhárom feltétel adott volt. Ami ebből itt és most közérdekű, az a jó témaválasztás és a vele járó intuíció: gróf Bethlen István „felfedezése”. Az Osiris Kiadó „Millenniumi történelem. Életrajzok” sorozatában jelent meg 1999 végén Romsics Ignác Bethlen-monográfiája, ami mostani recenzióink apropójául kínálkozott.

Azt hiszem, nem túlzás, és bármiféle felhang nélkül állíthatom: Romsics történelmi kibontakozása, ismertté és elismertté válása a legszorosabb kapcsolatban áll Bethlen-kutatásaival és annak publikus eredményeivel. Ha jól számolom, eddig öt kötete jelent meg gróf Bethlen Istvánról vagy Istvántól. Több mint tíz évvel ezelőtt, 1987-ben, amikor Romsics első kötete napvilágot látott Bethlenről (Gróf Bethlen István politikai pályája 1901–1921), így indokolta meg érdeklődését: „Bethlen István a két világháború között Magyarország politikai életének egyik kulcsfigurája volt... Működésével a magyar történetírás ennek ellenére mindeddig csak érintőlegesen foglalkozott... ezért határoztam el, hogy Bethlen István életét és politikáját részletesen földolgozom.” (5. o.)

A kellő levéltári gyakorlattal is rendelkező, ám a pálya kezdetén már túllévő Romsics az 1970-es évek végétől (szerinte 1979-től) kezdte el gyűjteni a forrásokat Bethlenről. A kutató történészek jól tudják,

hogy ha az ember fiatalon ráveti magát egy témára, amihez valóban léteznek is források, akkor meg lehet alapozni egy-másfél évtized alatt szorgos munkával a jövőt. Akkor, amikor az ember levéltárba, könyvtárba jár, és nem értekezletekre, konferenciákra vagy egyéb protokolláris rendezvényekre.

Így született meg majd tíz évnyi anyaggyűjtés termékeként az első, valóban szakszerű és objektív Bethlen-monográfia, amit én most is Romsics legjobb könyvének tartok. De már ekkor ismertté vált, hogy a szerző szerencsére nem áll meg kutatásaiiban 1921-nél, hiszen a következő évben megjelentette „Bethlen István emlékirata 1944” című forrásközlését, egy terjedelmes és sokat ígérő politikai pályakép vázlatának felrajzolásával.

Az átütő sikert a Magyarságkutató Intézet kiadásában 1991-ben megjelent „Bethlen István. Politikai életrajz” című átfogó és teljességre törekvő monográfia hozta meg. Ezzel a szerző nemcsak a történelemtudomány doktora fokozatot nyerte el, hanem a szakmán túlmenő, sokak által irigyelt széles olvasóközönség és tv-nézó

RÁKÓCZI POLITIKAI LEVELEZÉSE

A magyar történelem eseményeinek, ezeken belül szabadságküzdelmei közül kevésnek, tán még az 1848–49-es szabadságharcnak sem volt oly sokágú kapcsolódása az európai politika irányító pontjaihoz, mint Rákóczi hadi és diplomáciai erőfeszítéseinek.

A Balassi Kiadó a szokásosnál kissé nagyobb alakú, háromszáznyolcvan lapot kitevő, sűrű szedésű kötete a fejedelemnek a szatmári béke utáni válogatott, fontos politikai levelezését tartalmazza. Összest mondanánk, de a történetírásban sohasem lehet újabb, még ismeretlen darabok fölbukkanásának lehetőségétől eltekinteni, s így eddig ismert összesről kell szólnunk. A kötetet a Rákóczi-kor egyik legjobb kutatója, ismerője, *Köpeczi Béla* gondozta, állította össze, s látta el jól összefogott, takarékos, a lényegre vonatkozó jegyzeteivel, magyarázataival. A kötet a korábbi kiadványok pontosított anyagát, s az utána előkerültet is magában foglalja.

Szükséges, de a lényegre szorító, tömör jegyzeteket fűz *Köpeczi* ott, ahol ez szükséges, a levelekhez, s ugyancsak jelöli leölhelyüket. Mégpedig mindeniket franciául. Nyilván azért, mert az anyag nemzetközi természeténél fogva, idegen kutatóknak is segítségül, tájékoztatásul kíván szolgálni. A kötet anyaga hat nyelvű. Legnagyobb része *francia*, jóval kisebb a *magyar* és a *német*, egy-másfél tucatra szorító a *spanyol*, a *latin*, s *orosz* nyelvű (ez utóbbi cirill betűs).

A kötetet fontos lenne jó, a hangnemet hűen közvetítő magyar nyelvű fordításban is közrebocsátani. Hiszen a lírán kívül alig van még egy olyan írásfajta, amelyben a *hangnem* oly fontos a partnerek viszonyára, s a szóban forgó ügy állására nézve, mint a levélben. S ezt, mint a kötet mutatja, Rákóczi nagyon is jól tudta, és érvényesítette, s teszik ezt többnyire partnerei is. Kötönően igazolja a hangnem fontosságát magyar társaihoz szóló levelezése is. E tekintetben különösen a Károlyi Sándorhoz írottak figyelemre méltóak. Míg az elsők, a *szatmári béke* előttiek, hangnemükkel is bizalmat, becsülést sugallnak, a béke utániak csalódottak, keményen szemrehá-

nyóak, helyel-közzel megvetésszerűen érzékeltek és sértetten büszke öntudatúak.

Ugyanakkor Pálfynek írott levele határozottan visszafogott, egyenrangúságot sugalló már a megszólításban is: „Méltóságos gróf, Nekem kedves Atyámfia”; s a zárásban pedig szinte familiáris: „Kegyelmednek minden jót kívánó atyjafia”. Pálfyban nem ellenséget, hanem ellenfelet, az ellentábor vezető emberét látja, becsüli.

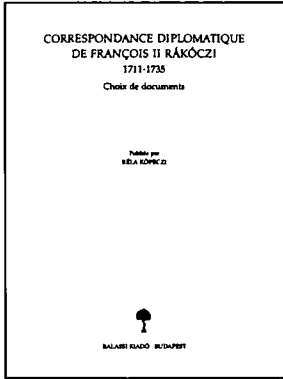
Erdélyi, többnyire kisebb vagyonú és jelentéktelenebb szerepet betöltő arisztokrata barátainak és ismerőseinek szóló levelei – igaz későbbiek – közvetlenebbek, s a napi élethez közelebbiek.

Francia partnereihez ügyközel, rangukat, tevékenységüket méltányló, de a maga rangját, fejedelmi jogigényét is kellően érzékeltető, nemcsak udvarias, de udvari hangon is szól. Aláírása is, *François Prince*. Érdekes megfigyelni, hogy német levelei sokkal közelebb állnak a beszédművelhez, kivált ha tudja (s ez főleg néhány orosz főtisztviselő esetében van így), hogy azok nemzetközi beszédműve a német. S bár itt is *Franziscus Princeps*-ként írja alá nevét, de búcsúzó szavai nem oly hivatalosak, némileg köznapibbak, természetesebbek például Charirov esetében. Ezért is meglepő, hogy *II. Ágosttal* viszont franciául levelez, noha annak valószínűleg a német volt az érintkezési nyelve, hiszen a család a szász királyi családból lett lengyel dinasztia-ává.

A kötet fölépítését, fejezetekre osztását részint a tárgykörök, illetőleg ezzel együtt a címzettek, részint az időrend határozza meg, s osztja be. A fejezetek elé – mint az egész kötet elé is – rövid, az időszak s az események mibenlétét, a címzettek kilétét és szerepét, Rákóczihoz való kapcsolódását tisztázó egy vagy néhány lapnyi *bevezető* került. Ezek éppúgy, mint a *lapalji magyarázatok* is, segítik az olvasót s a kutató történetészt abban, hogy az egyes történeti, személyi, körülményi kérdésekben eligazodjék, s így világos legyen számára a levelekben szereplő történelmi személyiségek, történések, törekvések ki- s mivolta.

Persze majd az új Rákóczi-monográfiának kell megmutatnia – mito-

szoktól mentesen –, mi volt Rákóczi igazi célja, s miben bukott el törekvéseinek megvalósítása. Azt minden esetre sugallni látszik a levelezés, hogy a korona nem volt eredeti és elsődleges célja; az erdélyi fejedelmi méltóság és hatalom azonban igen. Úgy tűnik, ennek birtokában és erejével kívánt az egész ország sorsának alakulására, a királyi kormányzás javítására döntő befolyást gyakorolni.

S mutatják azt is ezek a levelek, mily hosszú ideig reménykedett – egészen Rodostóig, sőt még ott is – az ország helyzetének, és vele a maga ügyének változásán, jobbrafordulásán. Jóllehet egyre inkább

befelé fordult, s vallási vagy inkább erkölcsi, lét- és világszemléleti kérdések foglalkoztatták, ám Magyarország, kivált Erdély ügye, sohasem szorult ki, még csak szélre sem került gondolkodásában, érdeklődésében. Ennek jegyében figyelte s mérlegelte az európai történéseket, már amennyire ez Rodostóban lehetséges volt. Sohasem lett csupán indulati, érzelmi ember; gondolkodását, mély vallási és erkölcsi elmélkedését is szellemi jelenlét hatotta át.

Azzal fejezzük be, amivel kezdtük. A kötet nagy és alapos munka eredménye; s jól átgondolt szerkesztés, tagolás, takarékos, de elegendő, a szükségesen túl nem lépő jegyzetanyag jellemzi.

Mindenesetre jó volna a kötetet magyarul is kiadni. Az egyre halványuló történeti tudat és értés javításához ez nagyban hozzájárulhatna. S végül, de nem utolsósorban, szeretnénk remélni, hogy Köpeczi ennyi munka után (hisz korábban is jó néhány alapos anyagközlése és földolgozó közleménye jelent meg) monografikus földolgozását adja Rákóczi szatmári béke utáni korszakának. (*Correspondance diplomatique de Francois II Rákóczi, 1711–1735 (Choix de documents). Publiée par Béla Köpeczi, Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 380 o.)*

Németh G. Béla

AZ ÓKORI EGYIPTOM TÖRTÉNETE

A magyar egyiptológia mintegy egy évszázados múltra tekinthet vissza. Értékes egyéni teljesítmények s a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének kialakítása után valódi kibontakozása az 1960-as években indult meg. Az utolsó négy évtizedben magyar egyiptológusok és régészek szerepet vállaltak a nagy núbiai mentőakcióban, az egyiptológia önálló tanszéket kapott a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, s ásatások sora kezdődött a thébai nyugati parton. A kibontakozás középponti alakja és fő motorja Kákosy László volt, akinek az egyiptológia és a

Nilus-völgyi régészet területén működő hazai szakemberek csaknem mind tanítványai voltak. Abban a mintegy négy és fél évtizedben, melyet Kákosy László eddigi pályája átível, az egyiptológia tudománya mélyreható felfogásbeli és módszertani változásokon ment és megy keresztül. E változások, természetes módon, Kákosy munkájára éppúgy hatottak, mint az iskolájából sorra kikerülő egyiptológus nemzedékekre. Az itt ismertető könyv – mely az 1979-ben megjelent, majd 1993-ban utószóval kiegészítve újranyomott *Ré fai* című mű átdolgozott kiadása – nemcsak szerzőjének széles körű egyiptológiai ku-

tatásai során az ókori Nilus-völgy történetéről és kultúrájáról kialakított nézeteit összegzi, hanem két évtizede egyetemi tankönyv is. A didaktikusan és világosan megírt munka három nagy példányszámú kiadása ugyanúgy, mint közkezdveltsége egyiptológus- és történészhallgatók generációinak körében önmagáért beszél. Széles körű művelődésformáló hatása ugyanúgy kétségtelen, mint szűkebben vett szakmai kisugárzása. Nem kevésbé fontos, hogy Kákósy munkája az utóbbi két évtizedben ismételtlen arra készítette, s új kiadásával ismét csak arra készíteti a magyar egyiptológiát, hogy gondolkozzék célkitűzéseiről s a nemzetközi szakmában elfoglalt helyéről.

Az ókori egyiptomi írott források, építészeti és művészeti emlékek, az anyagi kultúrából fennmaradt tárgyak kimeríthetetlen gazdagsága és könnyű hozzáférhetősége egyrészt, s az egyiptomi szövegek sokrétű filológiai problematikája és sajátos, az eseménytörténeti, gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásokhoz csak elenyészően kevés közvetlen adatot nyújtó karaktere másrészt nem kedveztek az egyiptológia mint történeti diszciplína önmeghatározásának és művelésének. „A történelemnek két oldala van. Az egyik felénk fordul, a másik rejtőzködik. A történelem felénk forduló oldala cselekvésből és emlékezésből áll. Ez az a történelem, melyre emlékezünk, mert elterveztük, megcsináltuk, megtapasztaltuk és megszenvedtük. A történelem rejtett oldalát nemhogy elfelejtettük volna: sohasem emlékeztünk rá. Olyan jelenségekből áll, melyeknek lopakodó változásai, hosszú tartá-

ma, észrevétlen folyamatai a kortárs előtt rejtve maradnak s csak a kutató elemző tekintete számára tárulnak fel. Emlékezett és rejtett történelem úgy viszonylanak egymáshoz mint a páciens anamnézise és az orvos diagnózisa.” Jan Assmann (1996:15) bevezető mondatai az ókori egyiptomi szellem történetéről szóló könyvében, mely a Nilus-völgyi történelem nyílt és rejtőzködő oldalának egymásra vetítését kísérli meg, közhelyszerűeknek és túlhaladottnak tűnhetnek a klasszikus ókor vagy a magyar középkor kutatója számára – az egyiptológus viszont régi szakmai dilemma megfogalmazását látja bennük. A hieroglifikus írás megfejtése (1822) óta eltelt időkben az egyiptológia fő vonulatai a nyelv és a szövegek filológiai elemzése, a kronológia kérdéseinek vizsgálata körül formálódtak, s az Egyiptom történetére és kultúrájára vonatkozó kutatások empirikus, leíró felfogásuk révén mindinkább elkülönültek az ókori Közel-Kelet más területeinek kutatásától. A leíró egyiptológiában előtérbe helyezett pompás emléktanyag, a királyi emlékek bősége, a királyi és vallásos szövegek gazdagsága a jól-ismertség illúzióját keltette fel, melynek a források korlátait állandóan hangsúlyozó kötelező székszis sem mondott ellent. Bár az egyiptológia egészét kitevő részterületek, elsősorban az építészet, a művészet, a kultuszok, az intézménytörténet (különösen a királyságideológia) mindinkább önállósuló kutatása az idők folyamán megtörte a nyelvészet és a szöveges források filológiai elemzésének hegemoniáját, olyan paradigmaváltás igénye, melynek révén az egyiptológia (vissza)integrálódhat az ókori Közel-Kelet történetébe és hasonlíthat kérdésfeltevéseiben és módszereiben a modern egyetemes történettudományhoz, csak a legutóbbi évtizedekben merült fel. Az egyiptomi társadalmi és gazdasági szerkezet és folyamatok, a politikai struktúra kialakulása és változásai iránti érdeklődés kibontakozásának nagy lökést adott a régészet szerepének gyökeresen megváltozott felfogása, mely a hagyományos feliratos emlék- és muzeológiai anyaggyűjtő tevékenység mellett vagy helyett, az egyiptomi régészeti tevékenységet mindinkább ennek az újszerű érdeklődésnek igyekszik szolgálatába állítani.

A két évtized folyamán, melyben Kákósy László könyvének egymást követő kiadásai napvilágot láttak, sorra jelentek meg azok a művek, melyek ennek az „alternatív” egyiptomi történeti kutatásnak kérdésfeltevését és módszereit igyekeztek kialakítani, egyszersmind első meggyőző példáit kínálták (Trigger et al. 1983; Kemp 1989; Assmann 1990, 1991, 1996), s elkészültek az újszerű orientációjú régészeti kutatások első összjegyzései is (Hoffmann 1979; Rizkana-Seehr 1987–1990; Eiwanger 1984–1992). Trigger és szerzőtársai, Kemp és Assmann szakítottak a dinasztiai és uralkodók egymásutánjára felfűzött eseménytörténetet a kultúra külön-külön vizsgált részterületeitől elszakító hagyományos szemlélettel. Bár perspektívájukat egészében nem fogadták el, az ugyanezen évtizedek konzervatívabb szellemű összefoglalásainak szerzői (Aldred 1980; Leclant et al. 1978–1980; Grimal 1988; Vercoeur 1992) eredményeiből sokat felhasználtak, különösen ami az őskori (neolitikus, rézkori és korai bronzkori) Egyiptom, a „szövegek nélküli történelem” iránti figyelmet és a településrégészet jelentőségének elismerését illeti.

Kákósy művének szerkezete átmenetet képez a hagyományos leíró tárgyalás és a fenti áttekintés elején idézett műveknek a szocioökonómiai, politikai és kulturális struktúrák változási folyamataira irányított figyelméből következő tárgyalásmódja között. Könyve első felében az egyiptológia történetére, a források jellegére, a természeti környezetre, az ókori lakosságra és nyelvére vonatkozó ismereteket röviden összefoglaló bevezetést a hagyományos dinasztiai, ill. korok (őskor, az egyesítés kora, Óbirodalom, Első Átmeneti Kor, Középbirodalom, Második Átmeneti Kor, Újbirodalom, Harmadik Átmeneti Kor, Későkor) időrendjébe rendezett történet követi. A könyv második felében a királysággal, a mindennapok, magánélet, család témakörével, az ókori egyiptomi tudománnyal, irodalommal, művészettel, vallással, túlvilághittel foglalkozó fejezetek sorakoznak, s külön fejezet foglalkozik a piramisokkal és, a könyv végén, az egyiptomi világgéppel – melynek elemeivel az előző fejezetek is megismertetik az olvasót.

Míg az első rész nem szakad el az eseménytörténetre alapozott történeti szemlélettől, a második rész sok helyen közelebb áll az „alternatív” egyiptológia felfogásához. Különösen érvényes ez a magánélet s a család, a tudomány, a túlvilághit kérdéseireit tárgyaló fejezetekre, melyek lebilincselő részei az egészében remekül olvasmányos könyvnek.

A szerkezet konzervatív vonásai nyilván részben a tankönyv-funkcióval magyarázhatók, részben azonban a szerző felfogásából következnek. Kákósy fölényesen járja és virtuóz könnyedséggel kivonatolja, ismerteti és kommentálja azt a terjedelmében szinte beláthatatlan és mind egészében, mind az egyes forrásokat illetően komplex adatanyagot, melyet az egyiptológia közel két évszázados története folyamán összehordott. Az anyagkezelésben ugyanúgy, mint az egyiptomi vallás bizonyos aspektusainak – elsősorban egyes istenkultuszoknak, a mágiának, a csillaghitnek – hangsúlyos tárgyalásában Kákósy saját kutatásainak módszertana és eredményei (melyeket számos könyvben és több mint kétszáz tanulmányban közölt) is megnyilvánulnak. Az egyiptológia általános ismeretanyagának összegzéséből, akárcsak a a szerzőnek saját kutatásaira támaszkodó fejezetekből egyaránt kitetszik, hogy Kákósy, míg minden vizsgált kérdésben kitüntető figyelemmel fordul a szöveges forrásanyag felé, a régészet, kivált a településrégészet eredményei iránt már kevésbé érdeklődik. Túl az itt tárgyalt könyv látásmódján is érdekes, hogy a budapesti egyiptológiai tanszék ásatásai, kezdve a Kákósy által Dzsehutimesz monumentális thébai sírjában 1983 óta vezetett feltárással, mind egy-egy jelentősebb sír megismerésére irányulnak, azaz, bár régészeti módszereket is igénybe vesznek, nem régészeti kérdésfelvetésekből indulnak ki. Trigger és szerzőtársai, Kemp, vagy Assmann fent említett munkáiban, vagy az újabb művészettörténeti és ikonográfiai kutatásokban (Bothmer et al. 1970, Assmann–Burkard 1983, Kurth 1983, Robins 1997) felvetett, sokszor nyilvánvalóan még formálódóban lévő nézetekkel, az összehasonlító állam-történeti tanulmányokkal, antropológiai kiindulású feltevésekkel szembeni közöm-

bős attitűdöt a recenzens csak azzal tudja magyarázni, hogy Kákosy László a maga Egyiptom-képét végeredményben a Breasted (1905) és a század első felének nagy filológusai munkásságából kiinduló „Nagy Tradíció” keretében fogalmazza meg.

A könyv kiegyensúlyozottan empirikus Egyiptom-képének egysége csak akkor törik meg, amikor az Amarna-kor értékelésére s az egyiptomi művészet emlékeinek, különösen a „portré”-szobrászatnak értelmezésére kerül sor. Ekhnaton személyének, valláspolitikájának és kora művészetének megítélésében Kákosy a „rendelenség” hangsúlyozza, elfogadva a fáraó ábrázolásait egy „rajongó” portréjaiként és egy patológikus állapot realiztikus leképezéseiként értelmező hagyományos felfogást, s alkalmazva Breasted nagy értelmezési távlatokat sejtető, ám lényegében szubjektív és levegőben lebegő Ekhnaton-jellemzését, amely szerint a fáraó „elérhetetlen álmat kergető”, „álmodozó” volt. Más Amarna-interpretációk inkább a királyságideológia minden addigit és elkövetkezendőt túlhaladó abszolutizálódását látják Ekhnaton valláspolitikájában, s úgy tűnik, hogy az Amarna-kori emberábrázolás – melynek általában megfigyelhető, mintegy kánonikus vonásait a királyi család ábrázolásai csak extrém módon hangsúlyozzák – megítélésében Kákosynak az egyiptomi „portré”-ről általában is vallott felfogása szembenáll az újabban formálódó konszenzussal. Ti. Ekhnaton ábrázolásai a jelek szerint nem patológiás állapotot tettek „hivatalossá”, hanem az uralkodót „Atonhoz hasonlatosan” mint „minden teremtett atyját és anyját” androgün természetességként jelenítették meg (D. O'Connor in: Trigger et al. 1983:221; Robins 1997:150). Kákosy nemcsak Ekhnaton ábrázolásaiából olvassa ki a fáraó intellektuális-lelki pályavonalát, hanem más korszakok fáraóinak (pl. III. Szeszósztisz, III. Amenemhat, II. Ramszesz) esetében is a portrékat mint az ismert történeti helyzetekből következő lélektani tükröződések értelmezi. Míg az egyiptomi művészet – melyet a hagyományos kutatás csak zárt, mozdulatlan nagy korszakok stílusváltozásában tekintett „történeti” meghatározottságúnak – érzé-

kenyebb történeti interpretációja és periodizációja napjainkban valóban sokat ígérő fejlődést mutat, az egyiptomi művészet kutatói azzal már aligha értenének egyet, hogy a hivatalos királyportrék bármelyike abból a célból készült volna, hogy individuális életapasztalati fokozatokat és lelkiállapotokat juttasson kifejezésre (Kákosynál III. Szeszósztisz, III. Amenemhat „szenvedéseit és kiábrándultságát”; Ekhnaton „fáradtságát, lemondását, csaldottságát, végtelen szomorúságát”).

De nemcsak az Amarna-kor forrásai, az egyiptomi történet teljes folyamata kínálja többféle értelmezés lehetőségét, kezdve az újkőkortól a korai bronzkorig tartó három évezreddel, melyet a korábbi kutatás egyszerűen a dinasztikus Egyiptom „előkészítése”-ként tárgyalt. Az utóbbi évtizedek ásatásai sok új adatot tártak fel, melyek többre is alkalmasak, mint az őskori politikai formációk és kultúrák relatív és abszolút időrendjének finomítására. E háromézer év története, s különösen az egyesített Egyiptomhoz, az I. dinasztiával kezdődő történethez vezető folyamatok tárgyalása hipotézisek nélkül azonban még az új adatok birtokában sem oldható meg (Baines 1988; Gledhill et al. 1988:1–29; Breuer 1990; Trigger 1993). Bár a társadalmi rétegződés 4–3. évezredi kialakulási folyamatáról egyre több ismeret áll rendelkezésre új feltárásokból s régiek újraértelmezéséből (legutóbb Bard 1994 és Wilkinson 1999), a politikai szervezetek fejlődésére, integrálódásuk folyamatára, az uralkodói ideológia kialakulására és ábrázolására, a technológiai előrelépésekre s azok terjedésére, a gazdasági-politikai hatalomkoncentrációk folyamataira, az írás és a bürokrácia kialakulására, a Nílus-völgyön belüli és túli kereskedelem alakulására, a „kezdeti városállamokra” nézve konszenzusról még nem lehet beszélni. A könyv következő kiadásában remélhetőleg találkozni fogunk az egyesítés folyamatának legalább hipotetikus magyarázatával (Trigger in: Trigger et al. 1983:44 skk.; Kemp 1989:32 skk.).

Az Óbirodalomtól az Újbirodalom végéig terjedő idők történetének tárgyalásához rendelkezésre álló hatalmas forrásanyagot a könyv alig százötven oldalnyi remekül

áttekinthető, világos és lendületes öszegzésben tárgyalja. Mint azonban a szerző a bevezetésben hangsúlyozza, a források megoszlása korok és aspektusok tekintetében nem egyenletes, és az egyes forrásadatok értelmezésekor ismételten kérdéses, hogy egyedi vagy általánosítható, aktuális információt tartalmazó forrással, vagy politikai/kulturális topossal, kanonikus reprezentációval áll-e a kutató szemben. Ilyen néhez eldönthető eset Kheopsz családtagjainak az uralkodó piramisa melletti uniformizált masztabatemetkezéseit, melyekből a szerző hiányolja azokat az „egyéni megnyilvánulásokat”, melyekből „az illetők emberi vonásaira, egyéniségére, életének eseményeire következtethetnénk” (57. o.). Valószínű, hogy az „uniformizált” „egyéniesség”, ahogyan Kákósy javasolja, valóban abból következik, hogy az óbirodalmi arisztokrácia tagjai (s az idők folyamán a társadalom további rétegei), legalábbis számunkra látható módon, *egyedül* az isten-királyhoz való viszonyukban fogalmazzák meg önmagukat: de ez szükségszerűen egy zsarnokság következménye lenne? Az árnyaltabb válasz, ahogyan erre a szerző is utal, az elitnek a király halhatatlansága által megszerzhető halhatatlanságának ideológiájában rejlik – melynek értelmezésére, ahogyan általában a monumentális köépítészet politikai/ideológiai interpretációjára és konkrétan a funkciótemplomok és piramis-templomok funkcióinak elemzésére is, sajnálatosan kicsiny hely jutott a tárgyalásban. A források különféle képeket rajzolhatnak az Óbirodalom központosított politikai rendszerének széthullásáról: Kákósy a rendszer alapjait eleve ingatagnak látszik ítélni. Mások inkább a birtokadományozások folytán átalakuló társadalmi szerkezetre, az adminisztratív hivatalok örökletessé válására, a központi elosztás krízisére és kedvezőtlen klímaváltozásra fektetik a magyarázat fő hangsúlyait (Vercoutter 1992:97 skk., Assmann 1996:63 sk.), s felvetik, hogy az Óbirodalom összeomlásával kialakulni látszó újabb politikai policentrizmus valójában – mint a későbbi „átmeneti korokban” is – a monocentrizmus mélyében mindig is valamilyen formában létezett

(Assmann 1996:100). Hasonlóképpen sokféle értelmezésre kínálnak lehetőséget a középbirodalmi Egyiptom déli és északi terjeszkedésének okaira és céljaira vonatkozó források. A hódítások menetének és eredményeinek részletes tárgyalását kapjuk, azonban érdekes lenne itt azt is látni, hogy a szerző hogyan értékeli – nemcsak a Középbirodalom, hanem majd az Újbirodalom tekintetében is – a núbiai expanzió ideológiai alapjairól újabban megjelent kutatásokat (Zibelius-Chen 1988), a nemzetközi ajándékcsere mint gazdasági struktúrára vonatkozó munkákat (Liverani 1990; Morkot 1995; Smith 1995; Bleiberg 1996) s hogyan ítéli meg a núbiai és szíriai-palesztin hódoltság területék döntően eltérő politikai, szocioökonómiai és ideológiai kezelését.

Az Újbirodalom forrásgazdagsága után a Harmadik Átmeneti Kor és a Későkor tárgyalását sokszor megnehezíti a források hézagossága és ellentmondásossága. Talán ez is (közvetett) indoka a viszonylag nagy térnek, melyet a szerző a későkor legmonumentálisabb és tartalmában legsokrétűbb királyi szövegének, Piye Nagy Győzelmi Sztéléjének szentel (Assmann 1996, 357–370, Eide et al. 1994, I 62–112, 113–118). Piye az Egyiptom által a Kr. e. 11. század közepéig uralt núbiai Nílus-völgyben és a Középső Szudán területén a 10. század folyamán létrejött bennszülött királyság uralkodója, akinek dinasztiája kb. 750–656 között Egyiptom nagy része fölött is uralkodott (egyiptomi XXV. dinasztia). Megjegyzendő, hogy a „Napata Birodalom” és „Meroé Birodalom” terminusok nem szerencsések, s azon a valószínűtlen, ám annál makacsabban továbbbővülő feltevésen alapulnak, hogy a kushita királyok a Kr. e. 4. században áttették fővárosukat Napatából [Gebel Barkal] Meroéba). A szöveg elemzése Egyiptom és Kush és Egyiptom és Asszíria kapcsolatának tárgyalásába ágyazódik. A Piye-sztélében tükröződő politikai struktúra kialakulásában, melyben közvetlen királyi hatalom és „vazallusok” fölötti kontroll egymás mellett létezik, a régebbi kutatás szerint Kush semmiféle szerepet nem játszott: Piye vagy esetleg közvetlen elődje csak kihasználta Egyiptom politikai dezintegrációját, amikor

egyiptomi területek meghódításába fogtak. Az újabb Nubia-kutatás szerint a kushiták egyiptomi hatalma a thébai Amün-papság és Kashta, Piye elődje, között létrejött meg-egyeződésben látszik gyökerezni, melynek kontextusába beletartozik az a folyamat is, melynek során a kushita királyság Alara (Kashta elődje) uralkodása alatt újraélesztette a nubiai Amün-kultuszt. A struktúráját magát legpontosabban alighanem a Piye által uralkodása elején Napatában felállított Homokkő Sztélé (Eide et al. 1994, I No. 8) szövege fogalmazza meg. A nubiai királyság történetére vonatkozó legújabb felfedezések és kutatások feltétlenül szükségessé teszik, hogy a Kushra vonatkozó oldalakat a szerző könyve soron következő kiadásában némileg átdolgozza, kivált azért, mert a XXV. dinasztia kettős identitása nemcsak az elkövetkező évszázadok kushita kultúrájában, hanem az egyiptomi kultúrában is különös átalakulásokhoz vezetett (Török 1997). Az archaizálás sokrétű – az egyiptomi kultúra lényegét *általában* is érintő – jelenségét a szerző is érinti röviden.

Kákósy Lászlót a nemzetközi szakmai közösség a Ptolemaiosz- és római kori egyiptomi kultúra s kiváltképp vallás legkiválóbb kutatóinak egyikeként tartja számon (Kákósy 1995). Márcsak ezért is sajnálom, hogy munkája határát az utolsó „benszülött” dinasztia végénél és a makedón uralom kezdeténél vonja meg: hiszen nála jobban senki sem tudja, hogy a faraonikus egyiptomi kultúra élete nem fejeződött be sem Kr. e. 332-ben, amikor Nagy Sándor bevonult Egyiptomba, sem a Ptolemaioszok végével s a római uralom kezdetével, de még Kr. u. 394-ben sem, amikor az utolsó keltezett hieroglifikus feliratot a philaei Hadrianus-kapu falára felvésték (Griffith 1937, no. 436). Remélem, hogy egy újabb kiadás kiegészülhet azoknak az évszázadoknak tárgyalásával is, melyek folyamán, míg a Nílus-völgy integrálódott a Földközi-tengeri hellenisztikus világba, Egyiptom hagyományos kultúrája egészen újszerű, komplex és életerős módon újrafogalmazódott a görög-római kori templomoknak a hieroglifikus írás lenyűgöző új korszakát megtestesítő szövegeiben s e templomok ikonográfiájában, teológiá-

jában és kultuszgyakorlatában. Ezek az évszázadok nemcsak a hagyományos és a hellenisztikus kultúra legváltozatosabb formákban megnyilvánuló egymáshatásait hozták, hanem a társadalom és kultúra kontextusának új formáit is, melyek közül a helyi kultuszok társadalomszervező hatásáról (Frankfurter 1998) a Ptolemaiosz-kortól a kései ókorig terjedő időszakban Kákósy Lászlónak fontos mondanivalója lehet.

A könyv képanyaga szorosan kapcsolódik a szövegben tárgyalt kérdésekhez, tovább erősíti a szerző érvelését s mélyíti a könyv hatását. Kár, hogy a fényképes táblák a felvételek vagy a reprodukciók többnyire gyenge minősége folytán nem oly világosak és részletgazdagok, mint Kákósy László szövege. E szöveg tartalmi gazdagságát közvetett módon tükrözik kritikai megjegyzéseim is, a jelentős és nagyhatású művekről írott ismertetések szokásos igazságtalanságával – mert hiszen az ilyen művek az olvasót élénk reflektálásra indítják és arra ösztönzik, hogy a szerző nézeteivel összevesse s hozzájuk képest kísérelje meg újrafogalmazni a maga nézeteit is azokon a pontokon, ahol úgy képzei, hogy azok szerencsésen túléltek az összevetést. (Kákósy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 434. o.)*

Török László

HIVATKOZÁSOK:

Aldred, C.: *Egyptian Art in the Days of the Pharaohs 3100–320 B.C.* London, 1910

Assmann, J.: *Ma'at. Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten.* München, 1990.

Assmann, J.: *Stein und Zeit. Mensch und Gesellschaft im alten Ägypten.* München, 1991.

Assmann, J.: *Ägypten. Eine Sinngeschichte.* München–Wien, 1996.

Assmann, J. –Burkard, G.: (szerk.): *5000 Jahre Ägypten. Genese und Permanenz pharaonischer Kunst.* Nussloch, 1983.

Baines, J.: in: Gledhill et al. 1988 192–214.

Bard, K. A.: *From Farmers to Pharaohs. Mortuary Evidence for the Rise of Complex Society in Egypt.* Sheffield, 1994.

Bleiberg, E.: *The Official Gift in Ancient Egypt.* Norman–London, 1996.

Bothmer, B. V.-H. de Meulenaere-H.W. Müller-E. Riefstahl: Egyptian Sculpture of the Late Period - 700 B.C. to A.D. 100. Brooklyn 1960 (újirányomás javításokkal 1970).

Breasted, J. H.: A History of Egypt: From the Earliest Times to the Persian Conquest. New York, 1905.

Breuer, S.: Der archaische Staat. Zur Soziologie charismatischer Herrschaft. Berlin, 1990.

Eide, T.-Hägg, T.-Pierce, R. H.-Török, L.: Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region Between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD I. From the Eighth to the Mid-Fifth Century BC. Bergen 1994.

Eiwanger, J.: Merimde-Benissalâme I-III. Mainz, 1984-1992.

Frankfurter, D.: Religion in Roman Egypt. Assimilation and Resistance. Princeton, 1998.

Gledhill, J. et al. (szerk.): State and Society. The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization. London-New York, 1998.

Griffith, F. Ll.: Catalogue of the Demotic Graffiti of the Dodecaschoenus. Oxford, 1937.

Grimal, N.: Histoire de l'Égypte ancienne. Paris, 1998.

Hoffmann, M. A.: Egypt before the Pharaohs. London, 1979.

Kákosy, L.: Probleme der Religion im römischen Ägypten. in: W. Haase-H. Temporini (szerk.): Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II. 18.5. Berlin-New York 1995. 2894-3048.

Kemp, B. J.: Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization. London-New York, 1989.

Kurth, D.: Die Dekoration der Säulen im Pronaos des Tempels von Edfu. Wiesbaden, 1983.

Leclant, J. et al.: Les pharaons I-III. Paris, 1975-1980.

Liverani, M.: Prestige and Interest. International Relations in the Near East ca. 1600-1100 B.C. Padova, 1990.

R. Morkot: The Economy of Nubia in the New Kingdom. CRIPPEL Lille, 17 175-189.

Rizkana, I. - Seeher, J.: Maadi I-IV. Mainz, 1987-1990.

Robins, G.: The Art of Ancient Egypt. London, 1997.

Smith, S. T.: Askut in Nubia. The Economics and Ideology of Egyptian Imperialism in the Second Millennium B.C. London-New York, 1995.

Török, L.: The Kingdom of Kush. Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization (Handbuch der Orientalistik I. Abteilung. Der Nahe und Mittlere Osten 31). Leiden-New York-Köln, 1997.

Trigger, B. G.: Early Civilizations. Ancient Egypt in Context. Cairo, 1993.

Trigger, B. G. - Kemp, B. J. - O' Connor, D. - Lloyd, A.B.: Ancient Egypt. A Social History. Cambridge, 1983.

Vercoutter, J.: L'Égypte et la vallée du Nil. Paris, 1992.

Wilkinson, T. H.: Early Dynastic Egypt. London-New York, 1999.

Zibelius, K. -Chen: Die ägyptische Expansion nach Nubien. Eine Darlegung der Grundfaktoren. Wiesbaden, 1988.

ROMANI NYELV ÉS KULTÚRA

A cigány (vagy ahogyan beszélői nevezik: romani) nyelv, bár beszélőinek számát öt és tízmillió közöttire becsülik, olyan kisebbségi helyzetű nyelv, amely - a nemzetközi erőfeszítések ellenére - mindeddig elsősorban nem standard, beszélt nyelvként létezik, számos regionális nyelvjárás formájában. A nemzetközi romani nyelvészeti kutatások jelenlegi, Magyarországon napjainkban még kevésbé ismert tendenciáiról kitűnő áttekintést nyújt az *Acta Linguistica Hungarica Réger Zita* és *Kovalcsik Katalin* által szerkesztett, a romani nyelvnek és kultúrájának szentelt tematikus száma.

Az önálló tanulmánykötetnek is beillő

tematikus szám írásainak színvonala a szerkesztők szakmai tudását és gondosságát dicséri, munkájuk a kortárs nemzetközi kutatási irányzatok és szakirodalom naprakész és alapos ismeretéről tanúskodik. A számban szereplő, nemzetközileg elismert külföldi és hazai szerzők tollából származó angol nyelvű tanulmányok több nyelvészeti és nyelvvel kapcsolatos interdiszciplináris kutatási területet és módszert is reprezentálnak. A romani leíró nyelvészeti vizsgálatától kezdve, történeti és kontaktusnyelvészeti gyökerű, de az elméleti nyelvészet számára is érdekesítő kérdésfelvetéseken át a szociolingvisztikai és antropológiai nyelvészeti cigánykutató-

visz közelebb *Kovalcsik Katalin* Nyelvi ideológiai szempontok egy erdélyi oláhci-gány közösségben című tanulmánya. Az elemzés központjában egy olyan improvizált lassú dal áll, amelyet az énekes „igaz beszédnek” tekint. A dalban az előadó saját közösségének nyelvre, nyelvhasználatra vonatkozó elképzeléseit fejt ki, így az voltaképpen az ének és a romani beszéd összefüggéséről szóló metanarratívának tekinthető.

A szerző a dal részletes elemzése során a nyelvhasználat és a kultúra számos alapvető összefüggését érinti. A nyelvhasználat és a rituális tisztaság kapcsolatának, az ezekről szóló szóbeli kommunikáció párhuzamainak elemzése a helyi roma társadalom és kultúra alapmintái és a nyelvhasználat, illetve a beszédről szóló vélekedések szoros kapcsolatát mutatja.

A nyelvi szocializáció egy fontos, kulturális meghatározottságú eszközéről szól *Réger Zita* tanulmánya, amely az ugratás (teasing) strukturális és pragmatikai jellemzőit vizsgálja egy magyarországi oláhci-gány közösségben. Ugratáson a szerző tettetett kihívással, inzultussal vagy fenyegetéssel megnyitott társalgási szekvenciákat ért, amelyek lényegüket tekintve kétértelműek és szándékosan teremtenek bizonytalanságot.

Az ugratás a felnőtt-gyermek társalgásban és a felnőttek között is számos helyzetben és műfajban használatos. A szerző hangsúlyozza, hogy az ugratás értelmezése és használata során a gyerekek nagyon korán megtanulják, hogy nagymértékben támaszkodniuk kell a beszédhelyzetre, és ez erősen kontextusfüggő beszédmód kialakulásához vezethet. A gyermek effajta jártassága a későbbiek folyamán egyaránt lehet előnyök és hátrányok forrása. A kontextusfüggő nyelvi szocializáció az iskolában elvárt, a kontextus előzetes ismerete nélkül is értelmezhető nyelvhasználattal kapcsolatos nehézségek gyökere is lehet. Ugyanakkor a kontextuális jegyekre való érzékenység, a kommunikációs kerettel való manipuláció olyan, a túlélést elősegítő készségként jelenik meg, amely a romák számára elengedhetetlen egy előítéletes környezetben. A kvantitatív és kvalitatív szempontokat egyaránt alkalmazó, sokrétű elemzés

kimutatja, hogy az ugratások gyakori előfordulása a gyermekhez intézett beszédben, az ezekre jellemző témák és diskurzusztratégiák teljesen beleillenek a cigány közösségekben a gyermekhez szóló beszéd általános mintáiba.

Az ugratási szekvenciák közvetlen modellálása, tematikusan pedig a jövőben elvárt, nemi szerepeknek megfelelő viselkedés mintáinak beillesztése az ugratásokba, szintén arra világít rá, hogy a kisgyermeket a cigány közösségben a közösség teljes jogú tagjának és potenciális kommunikációs partnernek tekintik, és a nyelvi kompetenciával párhuzamosan már a kezdetektől fogva fejlesztik kommunikatív kompetenciáját is oly módon, hogy bevezetik a beszélés funkcióiba, a közösségben releváns beszédműfajokba.

A kötet utolsó, *Victor A. Friedman* által írt tanulmánya azokhoz a szociolingvisztikai kutatásokhoz kapcsolódik, amelyek nyelvi tervezési, nyelvpolitikai, nyelvi jogi és a nyelvhasználattal kapcsolatos oktatási problémákkal foglalkoznak. A romani nyelv a Macedón Köztársaságban: Státusz, nyelvhasználat és szociolingvisztikai perspektívák című írásban a szerző a címben említett kérdéseket körüljárva elemzi a romani helyzetét a Macedóniát jellemző több nyelvű környezetben. A romani nyelvhasználat lehetőségeinek alakulását elsősorban az oktatásban és egyéb formális, nyilvános helyzetekben vizsgálja, a rendelkezésre álló írott forrásokra és saját, több mint két évtizedes macedóniai terepmunkájára támaszkodva. Jogi dokumentumok és a vonatkozó statisztikai adatok kritikai elemzéséből kiindulva részletes áttekintést ad a volt Jugoszlávia és a mai Macedón Köztársaság területén élő romák és az általuk beszélt nyelvek jogi helyzetének változásairól. Jelenleg a romanit beszélők közösségei a többi macedónai nyelvi kisebbséggel azonos jogokat élveznek, de a törvények által biztosított lehetőségek tényleges megvalósulásához még számos probléma megoldására van szükség. E téren fontos előrelépést jelentenek azok az erőfeszítések, amelyek Macedóniában egy regionális romani standard kialakítására irányulnak.

Figyelemre méltó és példa értékű, hogy

ez a romani nyelvnek szentelt, nemzetközi érdeklődésre is méltán számot tartó tematikus szám – az tárgyú nyelvészeti kutatásokat támogató intézményi háttér szükségessége ellenére – éppen Magyarországon

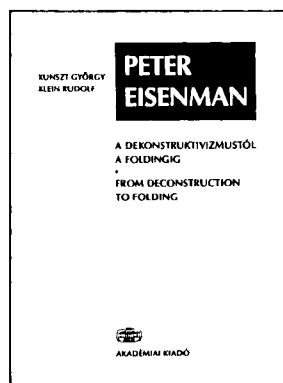
látott napvilágot. (*Acta Linguistica Hungarica*, 1999, 46. évfolyam, 3–4. szám, a szám vendégszerkesztői: Réger Zita és Kovalcsik Katalin)

Szalai Andrea

ÉPÍTÉSZETI NEOAVANTGÁRD A FILOZÓFIA ÁRNYÉKÁBAN Eisenman és a dekonstruktivizmus

„Még soha nem volt olyan kor az emberiség történetében, melyet minimálisan hatvan, egymásnak ellentmondó, egymásnak feszülő építészeti stílusirányzat jellemzett volna” – írja a Magyar Építész Kamara elnöke a Kamara 1998. évi évkönyvében. Valóban, mintha elvesztettük volna a fonalat a Bauhaus puritán, racionális világát még könnyedén befogadó építészeti szemléletünkben, mely bizonyos szkepticizmussal követte a piac túlreagált vadhajtásaként (is) előhívott posztmodern építményeket. Értelmiségi körökben bizonyára értetlenül – de mindenesetre tájékozatlanul – fogadnák, ha valaki a történeti stílusok otthonos közegében pácolt tudatot olyan új irányzatokkal bombázná, mint a *neomodern*, a *klasszicista-posztmodern*, az *antropomorf* és a *vernakuláris posztmodern*, a *későmodern*, a *neomodern-high-tech*, a *dekonstruktivista* vagy a *regionalista*... Ez a tájékozottsági hiátus – amely még a szűkebb építész körökben is meglehetősen általános – természetesen összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy könyvkiadásunk az utolsó 25 évben adós maradt az építészeti irányzatok felgyorsult burjánzásának figyelemmel kísérésével. E felismerés nyomán támogatta (pénzügyileg is) az MTA Műszaki Tudományok Osztálya olyan mű megszületését, amely elősegíti a kaotikus kép legalább részbeni oldását. A választás Peter Eisenmanra, a dekonstruktivista építészeti irányzat legmarkánsabb képviselőjére esett. (Felvethető: nem lett volna-e célszerűbb egy átfogó, a törekvések széles spektrumát áttekintő referencia-mű megjelenítése, amelyen például Charles Jencks *Architecture Today* c. 1993-ban publikált könyvének lefordítása, egyetlen – szükségszerűen szubjektív döntéssel kiválasztott – alkotó kiemelése helyett.)

Az Eisenmant illető választás mellett – pozitív elemként – mindenesetre az (is) szól, hogy személye demonstratív példaként mutatható be két – egymástól meglehetősen távol eső – diszciplína, az építészet és a filozófia kölcsönhatására, még inkább áthatására.

A kötetet a *Kunszt György – Klein Rudolf* szerzőpáros jegyzi. Kunszt építész végzettsége és döntően az építészethez kötődő (kutatásszervezéssel is tarkított) tudományos pályája mellett, főként az utóbbi időben, fokozódó érdeklődéssel fordult a filozófiai problémák felé, s erről több tanulmány és kötet tanúskodik. Tőle származik a kötet szövegének túlnyomó része, míg Klein – a tel-avivi egyetem kortárs építészeti tanszékének professzora – az eisenmani építészetelmélet és a dekonstruktivista irányzat elemzéséhez egy *Bálványtalanítható-e az építészet* című tanulmánnyal csatlakozik, ő készítette továbbá a konkrét épületeket bemutató, kiváló minőségű színes felvételek mintegy felét.

Az Eisenman oeuvre-jét jellemző dekonstruktivista irányzatot Kunszt a „neomodern” kategóriába sorolja, de méltán illethető a neoavantgárd jelzővel is. Munkásságát nemcsak tervek, makettek és megvalósult épületek, hanem építészeti-méleti publikációk is jelzik. Építészeti hitvallását filozófiai alapokra kívánván kiterjeszteni, *Derrida* és *Deleuze* szellemi áramkörébe kapcsolódott be, s az előbbivel – összekülönbözésükig – jelentős elméleti felismeréseket eredményező személyes kapcsolatot is tartott fenn. Egyfajta devianšként jellemezhető, aki az „*építész le bourgeois*” jelszavával döntőgeti az építészet mint „mesterség” sok évszázados normáit, kanonizált elveit, miközben szinte játékos kedvvel merül el szemantikai szójátékok ideologizálásában, ismeretelméletben és bibliai hagyományokban, talmudi misztikában. Eközben fittyet hány a funkcionalitás józan ésszel áthághatatlan követelményeinek: nála például mentegetőzés helyett szinte büszkeség tárgya, hogy dekonstruktivista lakóházának („House III.”) hálószobájában fizikai lehetetlenség az ágy elhelyezése. Ennek ellenére az elfogadtatás kezdeti nehézségei után Eisenman nemcsak befutott, hanem ma már (tegyük hozzá, ebben némi divathajtotta sznobizmus is tetten érhető) egyike a legkeresettebb építészeknek, elsősorban az Egyesült Államokban, de művei megjelentek Izraelben, Németországban és Japánban is. Anti-funkcionalizmus ide vagy oda, az alkotó presztízse előtt meghajlik a megrendelő!

A szerző didaktikusan vezeti végig az olvasót az Eisenman-produktumok genezisében és fejlődéstörténetén. Különösen tanulmányos a House-sorozat egymást követő lakóházainak alakulása, ahol nemcsak bepillantást kapunk a téralakítás geometriai játékaiba, hanem – *Chomsky* nyelvméletéhez kapcsolódva – tanúi leszünk annak, hogyan lehet játékoságot sem nélkülöző szó-jelképzés útján építészeti fogalmakat alkotó transzformációkat végrehajtani. A továbbiakban néhány látványos középület dekonstruálását kíséri végig a szerző, értően kommentálva a hagyományostól gyökeresen elütő tervezői magatartást. E három épületkomplexum (a Wexner Center, a Cincinnati egyetem épí-

tészeti kara és a Greater Columbus Convention Center) térszervezésében, tömeghatásában és esztétikai megjelenésében valóban radikálisan túllép minden eddigi konvención, és ily módon tökéletesen kielégíti a meghökkentés kívánt pszichológiai effektusát. Bizonytalán ezek tekintendők Eisenman főműveinek.

A megvalósult alkotások bemutatását a Nunotani cég Barbie-rózsaszín és fáradt lila homlokzat-színezésű irodaépülete (Tokió) zárja, amelynek az a némileg morbid elgondolás ad sajátos frappáns *japán* aktualitást, hogy az egyes színek, az ablakok és traktusok a függőleges-vízszintes raszterháló teljes mellőzésével deformálódnak, egymáshoz képest eltolódnak, s így az épület földrengés sújtotta, összeomlás előtt álló szerkezet benyomását kelti.

Az építészeti dekonstruktivizmus lényege közérthetően nehezen összegeezhető. Jellemzi a hagyományos geometriai-strukturális rend teljes elvetése – nincs középpont, súlypont, megszűnik a vízszintesek, a függőlegesek, a merőlegesek dominanciája, a terek nincsenek egymással hierarchikus kapcsolatban, megtagadja az áttekinthetőséget – más szóval az épület-szerkezet dekonstruálása. Középületekről szólván, némileg humoros következménye a dekonstruáló gondolkodásmódnak, hogy nem tudni *a priori*, hol van az épület bejárata, hiszen az – az épületkomplexum tagolását kívülről szemlélve – akár négy vagy öt helyen is lehet.

Idézzük magát a mestert, Eisenmant: „Ez a *disszimulatív* építészet tagadások, hiányok, elhagyások összekapcsoltsága... semmiféle külső értéket nem akar szimulálni, sem értelmes jelentést, sem igazságot, sem valami történetit (még a korszellemet sem), hanem független diskurzussá akar válni, (ha kell) az értelmetlenség, az önkényesség s időszerűtlenség vállalásával. *Ez az építészet egyes-egyedül önmagát akarja reprezentálni*, saját értékeit s belső élményeit...” – Úgy vélem, ezek olvastán nem feltétlenül indokolatlan a bizonyos hazai építészek részéről megnyilvánuló kételkedés, elutasítás. Eisenman az építészeti alkotást az írott szöveggel rokonítja (textualitás!), amely „nem nyújthat egységes látványt” s „amelyet meg kell fejteni”,

sőt: „ennek az építészetnek inkább olvasója lesz, semmint felhasználója vagy szemlélője”, viszont előnye is van, illetve lehet, hiszen „az önkényesség eddig ismeretlen intenzitású találékonyságot indukál...”

Említsük meg röviden a *folding*-ot is, amely Eisenman építészetének további – immár nem Derrida, hanem Deleuze filozófiájához kapcsolódó – vonulata. Itt lényegében hajtogatott (origami-szerű) szerkezetekről, sőt, beépítési tervekről van szó. A hajtogatott szerkezetnek a geometriából adódóan számos építészeti következménye van, illetve lehet az épületfunkciótól függően, de metaforikus értelmezéseket is indukálhat, és szinte „építészeti szoborként” különböző nézetekből eltérő vizuális-spirituális hatást kelthet.

Az eisenmani építészetelmélet filozófiai háttérét, szellemtörténeti kapcsolódásait a rendkívül széles asszociációs anyag és a felvetődő kérdések hallatlanul bonyolult kereszt-utalásai miatt e rövid ismertetés keretében lehetetlen még felvázolni is. Kunszt György aprólékos szövegelemzéssel tárja föl a filozófiatörténeti és építészettörténeti síkon kínáló párhuzamokat, kemény feladat elé állítva az olvasót a valóban „vájtfülűek” közül is csak a legolvasottabbak számára megfejthető összefüggések felvillantásával.

A rendkívül magvas, tömör előadásmód mellett méltán kritikával illethető az alkalmazott – és talán alaptalanul közismertnek feltételezett – fogalmak, terminus technicusok feloldásának elmaradása. Ilyen a mimézis vagy a phallogocentrizmus (86. o.), de különösen a vernakuláris (vagy pláne a neovernakulár! – 73. o.), ami az egyik posztmodern építészeti irányzat díszítő jelzője (az oxfordi értelmező szótár szerint: egyrészt beföldi, hazai, otthonias, őshonos, másrészt mint v. építészet = nem kiemelkedő rangú, hanem közönséges épületfajtát jelölő). Nehezen követhető a hagyományos és a modern geometria pneumatológiai (!) interpretációjáról, ill. a pneumatológiai centrumról közölt rövid gondolatmenet (Surányi Lászlótól idézve, 103. o.). Apróság, de zavaró félreértés a „think tank”-et harcokcsinak fordítani.

Klein Rudolf némileg meglepő című tanulmánya az építészet és a nyelv

dichotómiájából kiindulva azt a tételt állítja fel, hogy az építészettörténet egésze – s azon belül Eisenman teóriája és gyakorlata is – egy fokozatos bálványtalanítási folyamatnak tekintendő. Eisenman tételeit – kulcsfogalmait – bibliai gyökerekre vezeti vissza és részletesen elemzi azok judaisztikai összefüggéseit, „archetipusait”. A nyugati építészettörténet szakaszainak transzcendentális-szagrális kapcsolódásait *Giedion* nyomain vizsgálva érkezik el az eisenmani interpretációhoz, a pusztán önmagára utaló építészethez, mely magán kívül nem jelöl semmit sem. E koncepció bálványtalanítási stratégiájának elemeit a zsidó hagyomány szemszögéből is vizsgálat tárgyává teszi, és zárásként igen érdekes prognózist fogalmaz meg az eisenmani mű tágabb, kultúrtörténeti keretekbe helyezett kilátásairól. Itt már a *globalizáció* kulturális tendenciáiról is szó esik. Klein jóslata szerint a hagyományos nyugati építészeti koncepció nem lesz képes sokáig ellenállni a világméretű változásoknak, s ebbe a Nagy Újítás: az eisenmani architektúra befogadása is beleértendő. Ugyanakkor úgy véli, hogy a jelenlegi kulturális világtenencia a nyugati civilizációt a görög-keresztény tradíciótól mindinkább a zsidó hagyomány irányába mozdítja el, s ennek részeként kell értelmezni Eisenman elveinek térhódítási kilátásait is.

Összefoglalólag megállapítható, hogy magas szintű szellemi teljesítménnyel, egy meghökkenítő, sőt provokatív elemekben bővelkedő, ugyanakkor intenzív gondolkodásra serkentő művel szembeáll a bátor olvasó, mely az építészet vs. filozófia interdiszciplináris mélységeit feltárva egy, a hagyományos szemléletmódunkat gyökeresen felforgató opciót kínál fel. Hogy ez a kilátás ígéretes-e vagy inkább lehervasztó, az ízlés, megítélés kérdése. A recenziens inkább az utóbbi alternatíva felé hajlik, miközben szívből óhajtaná, hogy további kötetek jelenjenek meg korunk legfrissebb építészeti trendjeiről. (*Kunszt György – Klein Rudolf: Peter Eisenman – A dekonstruktivizmustól a foldingig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 171 o.*)

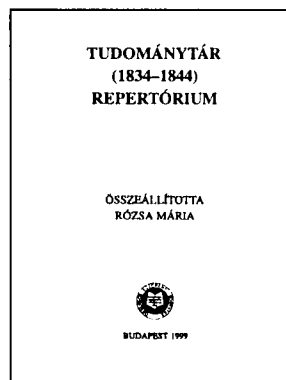
Sperlágh Sándor

A TUDOMÁNYTÁR REPERTÓRIUMA

A Magyar Tudós Társaság Alaprajzában (alapszabályában) a következő feladatot tűzte maga elé: „A munka becsének köz hírül adása, a jó s rossz kimutatása, mind az olvasó közönségnek, mind az írói pályára indult ifjúságnak hasznos útmutatásul szolgálván a Tudós Társaság ügyelni fog arra, hogy bármely nyelven írott munkák, értekezések (akár a Társaság tagjaitól, akár más szerzőktől származnak ezek) tulajdon-ságai, tudományos és erkölcsi haszna, valamint fogyatkozásai és tévedései szorgos gondnal, de mégis tiszta, szelid lélekkel ítéltessenek meg... Ezen megbíráásokat a Társaság folyóiratában, mely egyszersmind különféle tudományos jelentéseket is veszen fel, fogja kiadni.”

A feladat ebben a formában megoldhatatlannak bizonyult. Hosszú vita bontakozott ki az 1830-as évek elején a leendő folyóirat jellegéről, tartalmáról. Az éveken át tartó vita fő kérdése az volt: bírálatokat közlő, kritikai lap legyen-e, vagy könyvki-
vonatokat, rövid cikkeket, ismertetéseket tartalmazó folyóirat. A vita 1833-ban eldőlt. A folyóirat neve „Tudománytár” lett. Tartalmát, jellegét a következőképpen határozták meg: „Tartalma tudományos encyklopaediai lenne, az emberi tudás minden ágaira kiterjeszkedő, de leginkább a jelenkor haladásaira, az előadásban pedig köz értelmességre ügyelvén... Az előadás formája ne bírálgató és vitatkozó, hanem inkább értesítő és közlő legyen; iránya pedig az, hogy azon hazánkfiak, kik külföldi folyóiratokat nem tarthatnak, ebben néminemű pótlékát leljék szükségnek. Kútfői: eredeti dolgozatok, amennyiben a fenn kitett célnak megfelelők, s a külföld jelesb folyóiratai, melyekből a Tudománytár cikkelei fordítva, kivonva vagy összeállítva lennének... Ehhez járulnának a tagok által készült bel- és külföldi bibliographiai közlések.” Az évente legalább 2 kötet terjedelmét 20–25 ívben állapították meg. Az első kötet 1834 áprilisában jelent meg. A folyóiratot *Schedel (Toldy) Ferenc* szerkesztette 1835-ig, 1836-ban *Csató Pál*. 1837-től a folyóiratot két részre osztották: az „Értekezések” szerkesztője *Luczenbacher János* régész lett, ebben a

részben tanulmányokat közöltek, a „Literatúra”-ban jelentek meg a könyvismertetések, folyóiratcikk kivonatok *Almási Balogh Pál* orvos szerkesztésében. A folyóiratnak 1844-ig 11 évfolyama jelent meg.

A Tudománytár sokszínűségét jól példázza az első kötet tartalma is. A szerkesztő bevezetője után elsőnek „A philosophia tárgya, czélja s hasznainak főbb vonalai” című tanulmány olvasható. Ezt követi Richard és John Landler afrikai felfedezéseit ismertető írás, majd a 19. századi francia költészetéről szóló tanulmány. Olvashatunk az eróművek alkalmazásáról, a törvényhozás és az erkölcsök kölcsönhatásáról a régi népeknél, az arabiai beduinokról, „a Délsarki szárazföldről”. Ismertetést és részleteket közöl a nagyszombati és a müncheni magyar kódexből. Tudósít a Tudós Társaság jutalmairól, pénzalapjának növekedéséről. Felsorolja az 1833-ban Magyarországon létezett színesztársaságokat. Közli, hogy elkészült Kísfaludy Károly fehérmárvány mellszobra, hogy Széchenyi István Johann Ender bécsi festő művét ajándékozta az Akadémiának. Végül ismerteti a Tudós Társaság könyvtárának gyarapodását.

Ezt a tartalmi gazdagságot, sokszínűséget ismerheti meg részleteiben az az olvasó, aki kezébe veszi *Rózsa Mária* nagy gondnal készített munkáját. A szerző bevezetőjében felvázolja a folyóirat keletkezésének körülményeit, rövid történetét. Megadja a folyóirat könyvészeti leírását, majd

kötetről kötetre haladva közli a folyóiratban megjelent írások szerzőjét, címét, terjedelmét, az ismertetéseknél a megjelenés helyét, az ismertető nevét. A kötet végén a tanulmányok tematikus mutatója és a névmutató egészíti ki a repertoriumot.

A kötet hasznos eszköz a tudománytörténettel, sajtótörténettel, művelődéstör-

ténettel foglalkozó kutatók számára. (*Tudománytár. (1834–1844) Repertorium. Összeállította Rózsa Mária. Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 9. Budapest, 1999. 221 o.*)

Kónya Sándor

CONTENTS

<i>Ferenc Kozma: Roadblocks to Economic Globalisation</i>	1069
<i>Iván Berend: Economic Growth After 2000</i>	1079
<i>Péter Farkas: After Monetarism, What?</i>	1087

The Road We Have Covered

<i>Ottó Petzval: On the Invention, Construction, and Role of Steam Engines - 1859 (Introduced by Pál Michelberger)</i>	1097
--	------

Technology Policies

<i>Katalin Falusné Szikra: Technological Development and the Labour Force</i>	1102
---	------

Hungarian Medicine

<i>Iván Forgács: The Cost of Health</i>	1113
<i>Gábor Bölcs házy: Diabetes mellitus in Dogs and Cats</i>	1120

Look Afield

Iconoclastic archeologists in the Holy Land (<i>Gábor Nyárády</i>); Physics: past, present, and future (<i>László Jéki</i>); Russia in the 21 st century (<i>András Jakab</i>); Gains from losing games (<i>L.J.</i>).....	1127
---	------

Debates and Opinions

Good intentions and relativism (<i>Anita Mészáros</i>)	1138
Lecturers' Pay at Hungarian Universities (<i>Katalin Falusné Szikra</i>)	1140

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24390
Felelős vezető: Freier László
Szerkesztőségvezető: Hernádi Miklós
Megjelent: 9,45 (A/5) iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0325